

Η Γέννηση του Λεβιάθαν

ή η Θέσμιση της Πολιτικής Κοινότητας στη Σκέψη του Thomas
Hobbes

Στην αρχική έκδοση του Λεβιάθαν, το 1651, το εξώφυλλο της αποτυπώνει παραστατικά μεγάλο μέρος του επιχειρήματος του συγγραφέα του. Μια γιγάντια ανθρώπινη μορφή υψώνεται θεόρατη πάνω από την ύπαιθρο και τις πόλεις των ανθρώπων. Στο κεφάλι της έχει ένα στέμμα, στο ένα χέρι κρατά ένα ξίφος· στο άλλο ένα σκήπτρο. Το σώμα της αποτελείται από μυριάδες μικρές ανθρώπινες μορφές. Ακριβώς από πάνω αναγράφεται μια φράση από το 41^ο κεφάλαιο του Ιώβ : «Δεν υπάρχει εξουσία πάνω στη γη που να συγκρίνεται με την δική του». Αντλημένη από τη βίβλο, η φιγούρα του Λεβιάθαν μετατρέπεται σε πανίσχυρο σύμβολο της κρατικής οργάνωσης της πολιτικής κοινότητας στους νεότερους χρόνους. Η εικονογράφηση της θα προσφέρει όχι μόνο μια επιδραστική πολιτική μεταφορά, αλλά και ένα καλό αφετηριακό σημείο για την αφήγηση της θέσμισης της πολιτικής κοινότητας σύμφωνα με τη σκέψη του εισηγητή της. Πράγματι, πολλά από τα βασικά συστατικά στοιχεία του θεωρητικού διαβήματος του Hobbes μπορούν να βρεθούν κωδικοποιημένα στους συμβολισμούς αυτής της αναπαράστασης. Η φυσική κατάσταση, το κοινωνικό συμβόλαιο, η ισχύς του ξίφους, το αδιαίρετο της κυριαρχίας, ο απολυταρχικός χαρακτήρας της πολιτικής εξουσίας, η σχέση με τη θρησκεία, η σχέση κράτους - κοινωνίας. Πέρα από ένα επιτυχημένο εξώφυλλο αποτελεί και ένα πολύτιμο οδηγό στη διαδρομή από την προπολιτική φυσική κατάσταση, μέσω του κοινωνικού συμβολαίου, στην κυριαρχία του θνητού θεού, του μεγάλου Λεβιάθαν.

α) Φυσική Κατάσταση

Η συζήτηση σχετικά με την πολιτική κοινότητα ξεκινά με αφετηρία της την φυσική κατάσταση του ανθρώπου, η οποία στηρίζεται σε μια συνεκτικά επεξεργασμένη φιλοσοφική ανθρωπολογία. Πέρα από ότι είναι ήδη πασίγνωστο

για το πώς αξιολογούσε ο Hobbes την κατάσταση του ανθρώπου πριν την ίδρυση της πολιτικής κοινότητας, δηλαδή εκείνη την κατάσταση του πολέμου όλων εναντίων όλων όπου «ο ανθρώπινος βίος είναι μοναχικός, ενδεής, βρωμερός, κτηνώδης και βραχύς»¹, η φυσική κατάσταση περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία που καθιστούν καινοτόμο το επιχειρήμα του Hobbes και θέτουν τους όρους για την σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου και την περαιτέρω δημιουργία του Λεβιάθαν.

Αν υπάρχει μια συνθήκη, η οποία να προσδιορίζει την φυσική κατάσταση αυτή είναι η συνθήκη της ισότητας όλων με όλους. Οι άνθρωποι από την φύση του είναι ίσοι καθότι οι επιμέρους διαφορές τους (σε σωματικό ή πνευματικό επίπεδο) αντιρροπούνται και αναχαιτίζονται αμοιβαία, φτάνοντας έτσι στη συνθήκη της γενικευμένης ισότητας. Όμως, είναι αυτή ακριβώς η ισότητα που θα πυροδοτήσει την ζοφερή κατάσταση που περιγράφει η γνωστή ρήση του Hobbes. Εφόσον είμαστε ίσοι, σε περίπτωση που το αντικείμενο της επιθυμίας μας είναι κοινό, τότε επέρχεται η εχθρότητα και η σύγκρουση. Καθώς προσπαθούμε να πραγματώσουμε τις επιθυμίες μας και να εξασφαλίσουμε την αυτοσυντήρηση μας, οι υπόλοιποι άνθρωποι, καθότι φορείς ίσης ισχύος με τη δική μας, μετατρέπονται σε εν δυνάμει εχθρούς μας. Όσο και να προσπαθήσουμε δεν θα μπορέσουμε ποτέ να απαλλαγούμε από την ανασφάλεια για τη ζωή και τα υπάρχοντα μας που απορρέει από το γεγονός της ισότητας μας με όλους τους άλλους. Εν προκειμένω, ο Hobbes διακρίνει στη φύση του ανθρώπου τρεις πρωταρχικές αιτίες διαμάχης : τον ανταγωνισμό, την δυσπιστία και τη δόξα.

Εφόσον αυτή είναι η ζοφερή κατάσταση στην οποία ρίχνει τον άνθρωπο η φύση του, τίθεται το ερώτημα εάν είναι δυνατή η απομάκρυνση του ανθρώπου από αυτή, εάν είναι εφικτό το ξεπέραςμα της. Η απάντηση του Hobbes είναι θετική, καθώς οργανώνει το πέραςμα στην πολιτική κοινότητα διαμέσου του κοινωνικού συμβολαίου. Η επίτευξη αυτού του ξεπεράσματος γίνεται μέσα από

¹Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν ή Υλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, μτφρ. Γρηγόρης Πασχαλίδης-Αιμίλιος Μεταξόπουλος, εισαγ. Αιμίλιος Μεταξόπουλος, Γνώση, Αθήνα 2006, σ. 196.

την ταυτόχρονη επίδραση τόσο ορισμένων ανθρώπινων παθών όσο και του ορθού Λόγου. Τα πάθη που συμβάλλουν προς μια τέτοια κατεύθυνση είναι ο φόβος του θανάτου, η επιθυμία των πραγμάτων που απαιτούνται για μια άνετη διαβίωση και η ελπίδα ότι αυτά θα αποκτηθούν με εργατικότητα. Από την άλλη, αυτό που υποδεικνύει ανθρώπινος Λόγος είναι οι όροι για την επίτευξη μιας συμφωνίας εξόδου από τον πόλεμο όλων εναντίων όλων, ό,τι θα αποκαλέσει Νόμους της Φύσης.²

Για το Hobbes ο λόγος του ανθρώπου του υποδεικνύει μια σειρά από νόμους, οι οποίοι ενυπάρχουν στην φυσική κατάσταση, και μπορούν να τον οδηγήσουν την σύναψη συμφωνίας με τους υπόλοιπους ανθρώπους και στην εξασφάλιση της επιβίωσης και της ειρήνης. Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι δεν πρόκειται για τυπικούς νόμους με δεσμευτική ισχύ για τα υποκείμενα, με κάποια υπερβατολογική κανονιστικότητα να τους περιβάλλει. Αντίθετα, ομολογείται ότι αποτελούν συμπεράσματα ή θεωρήματα για τον τρόπο επιβίωσης και αυτοπροστασίας των ανθρώπων³, ή «στοιχειωδώς ορθολογικές υποδείξεις του κοινού νου ως προς τον συμφερότερο τρόπο κατοχύρωσης της επιβίωσης και της ευημερίας».⁴ Επίσης σημαντικό είναι να τονιστεί ότι αυτοί οι νόμοι της φύσης ανακαλύπτονται μέσω του Λόγου. Η επίκληση της λειτουργίας του Λόγου, με το ιδιαίτερο περιεχόμενο που λαμβάνει αυτός στη σκέψη του Hobbes, φαίνεται να αίρει την αντίφαση που θα μπορούσε να επισημάνει κάποιος ανάμεσα σε μια πολεμική και συγκρουσιακή φυσική κατάσταση και την ικανότητα των ίδιων αυτών υποκειμένων να αίρονται από αυτή σταματώντας τις εκθροπραξίες και συνάπτοντας συμφωνία ειρήνης. Καθώς η λειτουργία της λογικής περιορίζεται σε μια υπολογιστική και εργαλειακή θεώρηση του κόσμου, ζυγίζοντας «τι χάνω και τι κερδίζω», οδηγεί τους ανθρώπους στο συμπέρασμα ότι με καθαρά ωφελιμιστικά κριτήρια η φυσική κατάσταση δεν μπορεί να συνεχιστεί, οπότε θα πρέπει να αναζητηθεί ένα νέο πρότυπο συνύπαρξης βασισμένο στην σύναψη ειρήνης. Εφόσον το κόστος (ο θάνατος) είναι

²Αυτ., σ. 198.

³Αυτ., σ. 228

⁴Αιμίλιος Μεταξόπουλος, «Εισαγωγικά στην Ανάγνωση του Hobbes», στο *Λεβιάθαν*, ό.π., σ. 51.

υπερβολικά μεγάλο σε σχέση με το προσδοκώμενο όφελος (η απόλυτη ελευθερία, νοούμενη αποκλειστικά ως απουσία εμποδίων στην κίνηση) οδηγούμαστε στην έξοδο από τον πόλεμο όλων εναντίον όλων μέσω ορθολογικής επιλογής των κατάλληλων μέσων για τον πάγιο σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης που είναι η επιβίωση και η αυτοσυντήρηση.⁵

Πράγματι, ο πρώτος νόμος της φύσης που αναγνωρίζει ο Λόγος είναι η επιδίωξη και η διατήρηση της ειρήνης. Στη συνέχεια ακολουθεί μια μακρά σειρά νόμων της φύσης, οι οποίοι όμως συνάγονται λογικά από τον πρώτο. Εδώ έχουμε την εφαρμογή της μεθόδου του Hobbes για την γνώση. Άπαξ και γίνει αποδεκτή η πρώτη αρχή, τότε εύκολα μπορεί να αναγνωρίσει και να αποδεχθεί κανείς όσες λογικά απορρέουν από αυτήν. Αν οι νόμοι της φύσης μπορεί να φανούν πολλοί σε αριθμό και δύσκολο να κατανοηθούν και να εφαρμοστούν από τον πολύ κόσμο, ο Hobbes προτείνει μια εύκολη λύση που συνοψίζει το όλο πνεύμα του. Όλοι οι νόμοι μπορούν να συνοψισθούν στην εξής απλή φόρμουλα : «μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θα έκανες στον εαυτό σου»⁶ Για άλλη μια φορά προτάσσεται το υπολογιστικό και ωφελμιστικό πνεύμα ως το κλειδί που λύνει όλα τα προβλήματα.

Τέλος, αξίζει να αναρωτηθούμε λίγο σχετικά με την ιστορική πραγματικότητα της χομπσιανής φυσικής κατάστασης. Ο Hobbes συζητά το ενδεχόμενο ύπαρξης μιας τέτοιας κατάστασης, αν και ο ίδιος αποκλείει να ίσχυσε ποτέ γενικά και σε όλον τον κόσμο. Παρόλα αυτά, επικαλείται μια σειρά εμπειρικών παραδειγμάτων από την καθημερινότητα για να υπαινιχθεί ότι μια τέτοια υπόθεση αμοιβαίας εχθρότητας και εγωιστικής σύγκρουσης ίσως να μην είναι τόσο αβάσιμη.⁷ Μας φαίνεται ορθό να θεωρήσουμε ότι η αναφορά σε μια συνθήκη πολέμου όλων εναντίον όλων αποτελεί μια φανταστική κατασκευή που επικαλείται ο Hobbes για τις ανάγκες του επιχειρήματος του.⁸ Αυτή η

⁵Αυτ., σ. 50 και για το περιεχόμενο του Λόγου βλ. Λεβιάθαν κεφ. V και VII.

⁶Λεβιάθαν, σ. 226.

⁷Αυτ., σ.196-198.

⁸Άρης Στυλιανού, «Η Έννοια του Κοινωνικού Συμβολαίου στην Πολιτική Φιλοσοφία του Χομπς», *Αξιολογικά*, τχ. 16, Νοέμβριος 2006. Για την οριστική αποκαθίλωση της χομπσιανής θεώρησης της ανθρώπινης φύσης ως το αποκορύφωμα του εγωισμού και της αρπακτικότητας από ανθρωπολογική σκοπιά

φανταστική κατασκευή συνάδει τόσο προς την φιλοσοφική ανθρωπολογία του όσο και με την γενική μέθοδο με την οποία προσεγγίζει την γνώση. Μας ζητάει να τον ακολουθήσουμε σε αυτό το νοητικό και καθαρά θεωρητικό πείραμα. Πώς θα ήταν οι ανθρωπότητα εφόσον δεν υπήρχαν οι νομικές και οι πολιτικές συμβάσεις ; Εφόσον δεχθούμε αυτήν την υπόθεση τότε μπαίνουμε στο εσωτερικό του συλλογισμού του όπου το κάθε βήμα προκύπτει λογικά από το προηγούμενο έως την συγκρότηση του Λεβιάθαν. Έχοντας λοιπόν αναφερθεί στο πρώτο σημείο του συλλογισμού του Hobbes, την φυσική κατάσταση, μπορούμε να εξετάσουμε το αμέσως επόμενο, δηλαδή τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου.

Β) Κοινωνικό Συμβόλαιο

Ο Hobbes, ο θεμελιωτής της νεότερης θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου, επεξεργάζεται μια ιδιαίτερη μορφή για τον τρόπο σύναψης και λειτουργίας του. Σε αντίθεση με ότι θα ανέμενε κανείς το κοινωνικό συμβόλαιο που δίνει ζωή στον Λεβιάθαν δεν συνάπτεται μεταξύ ενός σώματος πολιτών και του κυρίαρχου, ούτε μεταξύ του κάθε ατόμου και του κυρίαρχου, αλλά μεταξύ των απομονωμένων, ατομικών και αυτόνομων υποκειμένων της φυσικής κατάστασης.⁹ Εν προκειμένω, δηλαδή, δεν έχουμε την οργάνωση των πολλών και διαφορετικών προσώπων σε ένα πολιτικό σώμα, το οποίο με τη σειρά του θα δημιουργήσει την κυρίαρχη αρχή, αλλά αντίθετα συνάπτονται αμοιβαίες συμβάσεις όλων με όλους. Σε αυτές τις συμβάσεις ανταλλάσσεται η υπόσχεση τήρησης της ειρήνης και παρέχεται η εξουσιοδότηση προς τον κυρίαρχο να ασκεί την ισχύ που του παραχωρείται. Μόνο μετά από αυτές τις πράξεις λαμβάνει χώρα η μετατροπή του πλήθους σε ένα μόνο πρόσωπο.¹⁰ Μόνο μετά από αυτή την αμοιβαία και ταυτόχρονη απεμπόληση του δικαιώματος αυτοκυβέρνησης όλων προς τον κυρίαρχο γίνεται δυνατή η γέννηση του Λεβιάθαν και η μετατροπή των ανθρώπων της φυσικής κατάστασης σε

βλ. Marshal Shalins, *Η Λυτική Ψευδαίσθηση της Ανθρώπινης Φύσης*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2010.

⁹ Αιμίλιος Μεταξόπουλος, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁰ Λεβιάθαν, *ό.π.*, σ. 232 και 241.

υπηκόους του θνητού θεού που δημιούργησαν οι ίδιοι με τη μεταξύ τους σύμβαση. Η αλληλουχία των συμβατικών δεσμεύσεων δένει κατά τέτοιο τρόπο τους υπηκόους με τον κυρίαρχο, ώστε κάθε πράξη του τελευταίου να ανάγεται σε αυτή την συμβατική ίδρυση του και έτσι να νομιμοποιείται απέναντι στους υπηκόους. Έτσι, οι υπήκοοι θεωρούνται *αυτεξούσιοι εντολοδότες* κάθε πράγματος που ο κυρίαρχος θα κάνει ή θα πει εξ ονόματος τους.¹¹ Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τον κυρίαρχο για αδικία ή για παρανομία ή ακόμη περισσότερο να αντιταχθεί στη βούληση του. Καθώς με την σύμβαση που συνάπτουν οι πολλοί γίνονται ένας, οι βουλήσεις τους συγχωνεύονται και ανάγονται διαδοχικά στη βούληση του κυρίαρχου, ταυτιζόμενες μαζί του. Έτσι, η σχέση υπηκόων-κυρίαρχου γίνεται μια κυκλική σχέση με απώτατο σημείο αναφοράς την μη αναγώγιμη ισχύ της κυριαρχίας. Κάθε προσπάθεια αμφισβήτησης, αντίστασης ή διαμαρτυρίας αντικρούεται με την αναφορά στο πρωταρχικό συμβόλαιο που δημιούργησε τον Λεβιάθαν, εκχωρώντας όλη την ισχύ που διέθεταν τα επιμέρους άτομα προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωση και την ειρήνη. Συνεπώς, καθώς μέσω του συμβολαίου, η βούληση του Λεβιάθαν είναι δική τους βούληση, η αντίσταση σε αυτήν θεωρείται παράλογη, αφού γίνεται αντιληπτή ως αντίσταση και διαμαρτυρία των υπηκόων ενάντια στη δική τους βούληση.¹²

Ωστόσο, όσο δεσμευτικό και να είναι το συμβόλαιο που δίνει ζωή στον Λεβιάθαν δεν παύει να αποτελεί μία σύμβαση που γνωρίζει και αυτή τα όρια της. Αυτό γίνεται καλύτερα κατανοητό εάν εστιάσουμε στο χαρακτήρα της σύμβασης αυτής. Το κοινωνικό συμβόλαιο δεν είναι μια μονομερής, εν λευκώ μεταβίβαση όλων των εξουσιών και των δικαιωμάτων των ατόμων του πλήθους της φυσικής κατάστασης. Τα άτομα δεν απαλλοτριώνονται ριζικά και αμετάκλητα από κάθε αξίωση τους καθώς την εκχωρούν ανεπιστρεπτί στο Λεβιάθαν-προστάτη τους. Αντίθετα, η σύμβαση λαμβάνει τον χαρακτήρα

¹¹ Αυτ., σ. 232-233 και 244.

¹² Αυτ., σ. 246, 280. Όπως θα πει χαρακτηριστικά και ο ίδιος ο Hobbes : «Κανείς δεν έχει οποιαδήποτε υποχρέωση που να μην απορρέει από κάποια δική του πράξη, εφόσον όλοι είναι εκ φύσεων ελεύθεροι».

εξουσιοδότησης προς τον Λεβιάθαν.¹³ Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι μπορεί να συναχθεί κάποιου είδους αξίωση, η οποία εξακολουθεί να παραμένει στους αντισυμβαλλόμενους. Αυτή έχει να κάνει με τον πρωταρχικό λόγο εξόδου από τη φυσική κατάσταση και την ίδρυση της πολιτικής κοινότητας, δηλαδή με την εξασφάλιση της επιβίωσης και την προστασία της ζωής. Από τη στιγμή που ο κυρίαρχος δεν κατορθώνει να φέρει σε πέρας την αποστολή για την οποία δημιουργήθηκε, τότε οι υπήκοοι κινητοποιούνται στη βάση των φυσικών δικαιωμάτων τους και μπορούν να εναντιωθούν στην βούληση του κυρίαρχου. Το ίδιο δικαίωμα έχουν και στην περίπτωση που ο κυρίαρχος απειλεί άμεσα την επιβίωση τους, όπως στην περίπτωση της θανατική ποινής. Φαίνεται δηλαδή να αναγνωρίζεται εκ μέρους του Hobbes ένα περιορισμένο, αλλά υπαρκτό δικαίωμα αντίστασης απέναντι στον κυρίαρχο.¹⁴ Στο βαθμό που ο εντολοδόχος δεν έπραξε σύμφωνα με τον σκοπό του εντολοδότη του (δηλαδή δεν εξασφάλισε την ειρήνη και την προστασία της ζωής των υπηκόων του), οι υπήκοοι καθώς εξουσιοδοτούν και δεν μεταβιβάζουν απλά την ισχύ τους στον κυρίαρχο, παραμένουν φορείς της εξουσίας αυτής, οπότε παύουν να υποτάσσονται στη βούληση του Λεβιάθαν, νομιμοποιούμενοι να στραφούν εναντίον του.¹⁵

Συνοψίζοντας, το κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί την κρίσιμη γέφυρα που οδηγεί από την φυσική κατάσταση του πολέμου όλων εναντίον όλων στην δημιουργία του θνητού θεού, στην ειρηνική πολιτική κοινότητα κάτω από τη σκιά της κυριαρχίας. Ο συμβολαϊκός χαρακτήρας της θέσμησης του πολιτικού συνάδει απόλυτα προς το γενικότερο γνωσιοθεωρητικό προσανατολισμό του Hobbes, που θέτει ως ρίζα και έσχατο όριο της κοινωνικής πραγματικότητας τον

¹³ Αυτ., σ. 241 και 283-284.

¹⁴ Άρης Στυλιανού, «Η Έννοια του Κοινωνικού Συμβολαίου στην Πολιτική Φιλοσοφία του Χομπς», ό.π., Ellen Meiksins Wood- Neil Wood, «A Multitude of Men is Made One Person : The Political Thought of Thomas Hobbes» στο *A Trumpet of Sedition. Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509-1688*, New York University Press, Νέα Υόρκη 1997.

¹⁵ Μια τέτοια θέση συμπυκνώνεται και στην φράση «Όταν λοιπόν η ανυπακοή υπονομεύει τον σκοπό, για τον οποίο εγκαθιδρύθηκε η κυριαρχία, τότε δεν είμαστε ελεύθεροι να μην υπακούσουμε. Σε κάθε άλλη περίπτωση είμαστε ελεύθεροι να μην υπακούσουμε». Στο ίδιο ακριβώς πνεύμα διασφάλισης της αυτοσυντήρησης εντάσσεται και η ακυρότητα κάθε σύμβασης που απαγορεύει την αυτοάμυνα ή κάθε πράξη του κυρίαρχου που οδηγεί τους υπηκόους στην αυτοκατηγορία.

συμβατικό χαρακτήρα του ανθρώπινου πράττειν. Προϊόν του ωφελιμιστικού υπολογισμού κάθε ατόμου, ο Λεβιάθαν αποτελεί γέννημα ενός συμβολαίου στο οποίο δεν συμμετείχε και το οποίο δεν τον δεσμεύει παρά μόνο κατ' ελάχιστο. Ήταν οι ίδιοι οι άνθρωποι, ίσοι και ελεύθεροι και εξίσου ανασφαλείς στη προπολιτική τους ζωή, που επέλεξαν να γονατίσουν μπροστά σε αυτόν τον θνητό θεό. Εκείνοι του έβαλαν το ξίφος και το σκήπτρο στο χέρι και βάλθηκαν να δώσουν φωνή στα απειράριθμα μικρά ανθρωπάκια που απαρτίζουν το σώμα του στο εξώφυλλό της πρώτης του έκδοσης : «εμείς είμαστε το κράτος!», λένε ξανά και ξανά μεταξύ τους. Και αν βρεθούν εκείνοι που δυσανασχετούν και διαμαρτύρονται, μπερδεύοντας την ελευθερία των μοντέρνων με αυτή των αρχαίων, τότε προτού επιληφθεί το ξίφος, αντηχεί ως μόνιμη επωδός η αναφορά στη σύναψη του συμβολαίου: «[...] αν όποιος επιχειρήσει να ανατρέψει τον κυρίαρχο του θανατωθεί ή τιμωρηθεί για τούτο το εγχείρημα του, είναι ο ίδιος αυτεξούσιος εντολοδότης της τιμωρίας του, εφόσον από τη στιγμή της θέσμισης της πολιτικής κοινότητας έγινε αυτεξούσιος εντολοδότης όλων των πράξεων του κυρίαρχου».

γ) Λεβιάθαν

Ο Λεβιάθαν παίρνει την μορφή ενός τεχνητού ανθρώπου. Αναλύοντας τα επιμέρους τμήματα της πολιτείας, ο Hobbes παραλληλίζει διαρκώς κάθε ένα από αυτά με την βιολογική λειτουργία ενός πραγματικού ανθρώπου. Οι δημόσιοι λειτουργοί μοιάζουν με τα χέρια, τα μάτια και τα αυτιά του Λεβιάθαν, το χρήμα με το αίμα που κυλά στις φλέβες του, οι τιμωρίες και οι ανταμοιβές που επιβάλλει με τα νεύρα και τους τένοντες που κινούν τα μέλη και τις αρθρώσεις της πολιτικής κοινότητας. Ωστόσο, το βασικότερο μέρος του τεχνητού δημιουργήματος, δηλαδή η ψυχή του, δεν είναι άλλο από την κυριαρχία. Η κυριαρχία είναι η τεχνητή ψυχή που δίνει ζωή σε μία κατά τα άλλα εξ ολοκλήρου ανθρωπογενή δημιουργία, απόλυτα συμβατή με το μηχανιστικό κοσμοείδωλο του Hobbes.¹⁶

¹⁶Λεβιάθαν, ό.π., σ. 77.

Η πολιτική κοινότητα συγκροτείται διαμέσου και επί της κυριαρχίας. Οποιαδήποτε αμφισβήτηση της εγκυμονεί τον κίνδυνο της αναταραχής και της συνακόλουθης διολίσθησης στην φυσική κατάσταση. Το περιεχόμενο της κυριαρχίας ταυτίζεται με το περιεχόμενο της εκάστοτε βούλησης του φορέα της μεγαλύτερης ισχύος. Η βούληση του κυρίαρχου, με τη σειρά της, δεν αναπτύσσεται εν κενώ, αλλά εκφράζει τον ορθό λόγο. Αυτός υποδεικνύει με την μορφή βασικών νόμων της φύσης την θεμελιακή ορθολογική αξίωση, δηλαδή την αξίωση της αυτοσυντήρησης και της ειρήνης.¹⁷ Έτσι, η βούληση του κυρίαρχου οφείλει να αρθρωθεί λαμβάνοντας υπόψιν της το περιεχόμενο των νόμων της φύσης και να επιδιώξει την τήρησή τους. Μόνο σε αυτό το πλαίσιο κατανοούνται οι θετικοί νόμοι ως νόμιμες εκφράσεις του κυρίαρχου που επιβάλλουν την υπακοή. Οι βουλήσεις των υπηκόων δεν μπορούν να αναιρέσουν την πρωτοκαθεδρία της κυριαρχίας, αφού και αυτές με τη σειρά τους ανάγονται και ταυτίζονται, μέσω του κοινωνικού συμβολαίου, με την βούληση του κυρίαρχου.¹⁸ Βέβαια, αν και στη σκέψη του Hobbes διατηρείται μια ανθρωπολογική και φυσική θεμελίωση-οριοθέτηση της κυριαρχίας, αυτό δεν σημαίνει ότι αυτή χαιρεί την ευρύτητα που συναντάμε στη σκέψη άλλων στοχαστών. Ο Hobbes, αν και αναγνωρίζει την υπεροχή του φυσικού δικαίου έναντι του θετικού, ταυτόχρονα το περιστέλλει δραματικά στην αξίωση αυτοσυντήρησης της ζωής. Έτσι, ο θετός από τον κυρίαρχο νόμος κατά κάποιο τρόπο μοιάζει να απελευθερώνεται από την μέγγενη των απαράγραπτων αξιώσεων του φυσικού δικαίου αποκτώντας μια οριοθετημένη μεν, αλλά ιδιαίτερα διευρυμένη ικανότητα παρέμβασης επί της κοινωνίας.¹⁹

Όπως εύκολα μπορεί να γίνει κατανοητό από όσα είπαμε μέχρι τώρα, η παρουσία του Λεβιάθαν ως του υπέρτατου κυρίαρχου μιας πολιτικής κοινότητας αποτελεί εγγύηση του αυταρχικού χαρακτήρα που θα λάβει η οργάνωση του κοινωνικού πεδίου. Εν προκειμένω, οι συνειρμοί αυταρχισμού και καθυπόταξης που πυροδοτεί το άκουσμα του ονόματος του θνητού θεού επιβεβαιώνονται

¹⁷ Αυτ., σ. 198 και Αιμίλιος Μεταξόπουλος, ό.π., σ. 42.

¹⁸ Αυτ., σ. 41.

¹⁹ Αυτ., σ. 56.

απόλυτα. Ο Λεβιάθαν ρυθμίζει με έναν τρόπο κυριαρχικό τα όσα λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της πολιτικής κοινότητας, δίκως να ξεχνά ποτέ ότι αυτός που χειρίζεται το δημόσιο ξίφος είναι ο μόνος που εγγυάται την εφαρμογή όλων των συμβάσεων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η καταστολή των δημόσιων συναθροίσεων θεωρείται τις περισσότερες φορές δεδομένη²⁰, η λογοκρισία συγγραφέων και έργων απειλητικών για την κυριαρχία πρακτική ρουτίνας²¹, ενώ ιδιαίτερη περιποίηση (πέρα από κάθε νομική πρόβλεψη) απολαμβάνουν όσοι αμφισβητήσουν την κυριαρχία εμπράκτως, εντάσσοντας τον εαυτό τους στην κατηγορία του εσωτερικού εχθρού²². Εύλογα γεννάται το ερώτημα ποιος θα κρίνει πότε συντρέχουν όλες αυτές οι περιπτώσεις. Πότε μια δημόσια συνάθροιση γίνεται απειλητική; ποιες απόψεις θεωρούνται ανατρεπτικές και ποιες πράξεις σε μετατρέπουν σε εξεγερμένο ενάντια στην κυριαρχία; Η απάντηση του Hobbes είναι, όπως αναμένονταν, διαυγής και αξιολήευτη ως προς την λιτότητα της : Μα φυσικά το πότε και το ποιος θα το αποφασίσει ο κυρίαρχος! Η απόφαση του κυρίαρχου οφείλει να υπακούει στην γενική λογική της εξασφάλισης της επιβίωσης των υπηκόων και την διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης, αλλά οι συγκεκριμένες συνθήκες ερμηνεύονται από τον φορέα της κυριαρχίας. Η όποια αναφορά στο νόμο και τα όσα αυτός προβλέπει είναι περισσότερο από μάταιη. Ο νόμος συνιστά εκείνη την διαταγή που αποτυπώνει την βούληση του κυρίαρχου. Το περιεχόμενο του νόμου δεν δεσμεύει τον κυρίαρχο καθότι αυτός βρίσκεται εκτός της ισχύος των νόμων. Ο κυρίαρχος μονοπωλεί την ισχύ που του δόθηκε στη βάση ενός συμβολαίου από το οποίο αυτός ουδέποτε δεσμεύτηκε. Ο κυρίαρχος, εντός των ορίων του Λόγου, μπορεί και μονοπωλεί τα νοήματα, μεταβάλλει το περιεχόμενό τους, προσδιορίζει κατά τρόπο συμβατικό ποια είναι και πώς υπάρχει η πραγματικότητα.

Όμως αυτό το πλαίσιο καθαρού πολιτικού αυταρχισμού δεν εξαντλεί τον τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού πεδίου. Μας φαίνεται ότι ο Hobbes αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός κοινωνικού χώρου, ο οποίος δεν μονοπωλείται

²⁰ Αυτ., σ. 301-302.

²¹ Αυτ., σ. 385, 400.

²² Αυτ., σ. 372.

από αυτή την κάθετη παρέμβαση του κυρίαρχου. Αυτό προκύπτει από την κατάφαση της αγοραίας συνθήκης του οικονομικού πεδίου, έστω στα πρωταρχικά στάδια της. Εντός αυτού του χώρου τα υποκείμενα μπορούν να αναπτύσσουν την δική τους δράση, να λαμβάνουν τις δικές του πρωτοβουλίες κοινωνικού και κυρίως οικονομικού περιεχομένου. Αξίζει να επισημάνουμε σε τι συνίσταται η αποδοχή του αγοραίου υποδείγματος. Η κατάφαση της διευρυμένης χρήσης του χρήματος και κυρίως της λειτουργίας του ως γενικού ισοδυνάμου,²³ ο προσδιορισμός της αξίας του ανθρώπου αποκλειστικά βάσει της τιμής του στην αγορά,²⁴ η αποδοχή της κερδοσκοπικής λειτουργίας των εμπορικών εταιρειών,²⁵ η αναγόρευση της ωφελιμιστικής-υπολογιστικής λογικής ως το περιεχόμενο του ανθρώπινου Λόγου.

Την ύπαρξη αυτού του πεδίου σχετικής ελευθερίας των υπηκόων ως ιδιωτών φαίνεται να υποστηρίζει και ο γενικός ορισμός της ελευθερίας ως απουσίας εξωτερικών εμποδίων στην κίνηση. Πράγματι, ο κυρίαρχος μπορεί να ρυθμίζει με τρόπο αποκλειστικό μια πληθώρα ζητημάτων για την εύρυθμη λειτουργία της πολιτικής κοινότητας, αλλά ταυτόχρονα επιφυλάσσεται ένα πεδίο ελεύθερης δράσης των ατόμων βάσει της κρίσης τους σε όλες τις περιπτώσεις που ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά.²⁶ Οι υπήκοοι είναι ελεύθεροι να κάνουν μόνο ότι δεν διακυβεύει την κυριαρχία, όπως αυτή προσδιορίζεται κάθε φορά. Ταυτόχρονα, βέβαια, ο κυρίαρχος λαμβάνει όλα τα μέτρα αποφυγής της αμφισβήτησης της κυριαρχίας του από ιδιώτες αρκετά πλούσιους ή ισχυρούς. Έτσι, ομολογείται ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου σε υπερβολικό βαθμό και η συγκέντρωση του σε χέρια λίγων δύναται να υπονομεύσει την κυριαρχία, καθώς μέσω αυτής δημιουργείται ένας δεύτερος πόλος ισχύος που ανταγωνίζεται τον Λεβιάθαν.²⁷

Εφόσον, η παραπάνω διαπίστωση της αποκρυστάλλωσης δύο, έστω και κατ' ελάχιστο διακριτών πεδίων, είναι σωστή (της πολιτικής εξουσίας αφενός

²³ Αυτ., σ. 313-314.

²⁴ Αυτ. κεφ. X.

²⁵ Αυτ., σ. 293-298.

²⁶ Αυτ., σ. 285 και 402.

²⁷ Αυτ., σ. 389.

και της ελεύθερης πρωτοβουλίας των υπηκόων αφετέρου) τότε ο Λεβιάθαν μοιάζει να παραπέμπει περισσότερο στην εκδοχή ενός απολυταρχικού φιλελευθερισμού, παρά σε έναν παραδοσιακό αυταρχισμό πατερναλιστικού τύπου.²⁸ Εν προκειμένω, η κοινωνική ζωή δεν έχει απορροφηθεί συνολικά από την κρατική ισχύ, δεν ορίζεται κατά τρόπο συνολικό ως προς το θετικό της περιεχόμενο. Το τι είδους μορφές μπορεί να λάβει το κοινωνικό πεδίο μπορεί να συγκαθοριστεί και από τους υπηκόους μέσα στα αυστηρά καθορισμένα όρια που διαγράφει η βούληση του κυρίαρχου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κυρίαρχος δεν υποκαθιστά τις δυνάμεις των ιδιωτών, ούτε εξασφαλίζει την ευημερία των υπηκόων του με τη μορφή κρατικών εγγυήσεων και παροχών. Η αποστολή του περιορίζεται, όχι τόσο ως προς το μέγεθος της ισχύος του όσο ως προς το φάσμα των αρμοδιοτήτων του. Ο Λεβιάθαν μετατρέπεται έτσι σε έναν γενικότερο καθοδηγητή των πράξεων και των αντιλήψεων των υπηκόων του, και όχι σε έναν καθολικό προγραμματιστή του περιεχομένου της κοινωνικής ζωής. Τηρώντας πάντα τα όρια που επιβάλλει η υποχρέωση παροχής ασφάλειας και προστασίας της ζωής των υπηκόων του, εξασφαλίζει για αυτούς μια πρόνοια γενικού τύπου είτε μέσω της δημόσιας καθοδήγησης τους είτε μέσω της θέσπισης καλών νόμων. Ως καλοί νόμοι θεωρούνται ακριβώς εκείνοι οι νόμοι που δεν αναιρούν την ικανότητα επιλογής και πράξης των ατόμων, αλλά αποτελούν έναν σύστημα συντεταγμένων βάσει του οποίου τα μεμονωμένα άτομα μπορούν να προσανατολίζονται για να ρυθμίζουν μόνα τους τις δικές τους υποθέσεις.²⁹

Συνεπώς, η θέσμιση της πολιτικής κοινότητας στη σκέψη του Thomas Hobbes φαίνεται να λαμβάνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία της κυριαρχίας ως την αναγκαία προϋπόθεση κάθε κοινωνική ύπαρξης, ενώ από την άλλη αποδέχεται την περιορισμένη, αλλά υπαρκτή δυνατότητα των υπηκόων να πράττουν εντός του ιδιωτικού τους χώρου. Μοιάζει να αποτυπώνει ένα περίεργο κράμα δεσποτισμού και καθοδηγούμενης αυτονομίας, στιβαρής ακινησίας και διαρκούς κίνησης,

²⁸ Αιμίλιος Μεταξόπουλος, *ό.π.*, σ. 56.

²⁹ Λεβιάθαν, σ. 393 και 404.

κρατικής επιβολής και ελευθερίας των -οικονομικών- συναλλαγών. Αυτή η υβριδική σύνθεση ίσως εκφράζει την ειδική ιστορική στιγμή κατά την οποία γράφεται ο Λεβιάθαν. Βρισκόμενος στο μεταίχμιο δύο κόσμων, ανάμεσα στην παραδοσιακή αντίληψη για την κυριαρχία και την νεωτερική-συμβολαϊκή θεμελίωση της πολιτικής κοινότητας, ο Λεβιάθαν γίνεται ο εκφραστής και των δύο. Καταφάσκει μια παραδοσιακού τύπου κυριαρχία, μακριά από κάθε λόγο περί δικαιωμάτων ή της ιδιότητας του πολίτη την ίδια στιγμή που προϋποθέτει βασικές λειτουργίες αυτού που λίγο καιρό αργότερα θα πάρει την ολοκληρωμένη μορφή της κοινωνία της αγοράς. Χωρίς να ταυτίζεται με εκείνη την φιλελεύθερη παράδοση που οργανώνει την απολογία της ατομικής ιδιοκτησίας, των αγοραίων συναλλαγών και του ελέγχου πάνω στην κυβερνητική εξουσία, ο κυρίαρχος Λεβιάθαν σηματοδοτεί το (ακούσιο;) αφετηριακό της σημείο, καθώς ενσαρκώνει το παράδοξο συνταίριασμα του παλιού με το καινούργιο, τη μεθόριο της παράδοσης και της νεωτερικότητας.